

УДК 81'243:378.147

Сазикіна Тетяна Павлівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри професійної англійської мови Одеського національного морського університету, 65029, м. Одеса, вул. Мечникова, 34, тел.: (098) 22 12 035, e-mail: tatianasaz@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2707-4785

Сазькіна Тат'яна Васильєвна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри професійного англійського мови Одеського національного морського університету, 65029, г. Одеса, ул. Мечникова, 34, тел.: (098) 22 12 035 e-mail: tatianasaz@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2707-4785

Sazikina Tetyana Pavlivna,

PhD of Philology Science, assistant professor of the Dept. of English professional of the Odessa National Maritime University, 65029, Odessa, st. Mechnikov, 34, tel.: (098) 22 12 035, e-mail: tatianasaz@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2707-4785

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕНСИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються різні лінгвістичні та методичні особливості метода інтенсивного навчання іноземним мовам. Порівнюються традиційні та новітні методики викладання. Досліджується комунікативно-рольовий підхід у навчанні іноземним мовам. Аналізуються психологічні та методичні питання навчання іноземним мовам. Особлива увага приділяється інтерактивним методам навчання. Виокремлюються мультимедійні засоби. Наведено принципи тренувальних вправ при вивченні аспектів іноземної мови.

Ключові слова: іноземні мови, інтенсивний метод, інтерактивні методи, рольові ігри, комунікативний підхід.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕНСИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистические и методические особенности метода интенсивного обучения иностранным языкам. Сравниваются традиционные и новейшие методы преподавания. Исследуется коммуникативно-ролевой подход в обучении иностранным языкам. Анализируются психологические и методические вопросы обучения иностранным языкам. Особое внимание уделяется интерактивным методам обучения. Выделяются мультимедийные средства. Приводятся принципы составления тренировочных упражнений при изучении аспектов иностранного языка.

Ключевые слова: иностранные языки, интенсивный метод, интерактивные методы, ролевые игры, коммуникативный подход.

PECULIARITIES OF INTENSIVE METHODS' APPLICATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is dedicated to the linguistic and methodological peculiarities of the intensive teaching of foreign languages. There are compared traditional and up-to-date methods of teaching. Detailed approach is given to the communicative-role approach to teaching foreign languages. Psychological and methodological points of on intensive teaching of foreign languages are analyzed. Special attention is paid to the interactive teaching methods. Multi media means of teaching are emphasized. There are given principles of composing training exercises in teaching various aspects of a foreign language.

Keywords: foreign languages, intensive method, interactive methods, role plays, communicative approach.

Постановка проблеми. Для успішного спілкування іноземною мовою сучасному спеціалісту, крім фонових історичних та культурних знань, вміння активно вживати потрібні лексичні та граматичні структури, необхідно досягти такого рівня володіння іноземною мовою, який дає змогу гнучко реагувати на непередбачувані зміни під час бесіди, швидко визначати адекватну лінію мовної поведінки, без помилок виби-

рати конкретні мовні засоби [1, с. 15]. Педагогічна мета навчання будь-якій дисципліні безпосередньо впливає із соціальної мети та соціальної сутності навчання. Нові вимоги суспільства до освіти, точніше, до рівня освіченості і розвитку особистості, нові умови життя диктують потребу щодо змін методів викладання.

Методика викладання іноземної мови пройшла довгий шлях розвитку від реформи початку минулого

століття до реформи сьогодення. Актуальність інтенсивного навчання іноземним мовам доведена вже протягом довгого часу, але це питання не втрачає важливості. Під поняттям “інтенсивне навчання” взагалі розуміють, що студент приділяє навчанню багато годин на день протягом короткого періоду часу. Однак у цьому розумінні інтенсивного навчання криється багато невизначеного, наприклад, яким сферам іноземної мови треба приділяти увагу, а якими нехтувати; скільки часу краще вивчати певні аспекти; яким чином вивчати ці аспекти тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод інтенсивного навчання за допомогою занурення було розроблено наприкінці 70-х — на початку 80-х років ХХ ст. на основі концепції Г. К. Лозанова та Г. А. Китайгородської [2; 3]. Цей метод передбачав активізацію особистого та колективного запровадження навчального матеріалу та практики оволодіння ним у різних комунікативних ситуаціях, мобілізацію прихованих психологічних резервів. Однак і цей метод мав невирішені та дискусійні аспекти, оскільки він не передбачав самостійну домашню роботу, систему тренувальних вправ, що виробляють мовний автоматизм.

Частково ідеї Г. К. Лозанова та Г. А. Китайгородської були використані при розробці інших методів інтенсивного навчання мовам. Зазвичай такий метод означає, що традиційна програма курсу скорочена та в ній залишено тільки найважливіші (з точки зору розробників) базові чи деякі найчастотніші теми. Розробники можуть назвати курс інтенсив-

ним, якщо, наприклад, він включає граматику у скороченому, стислому вигляді. Інший курс можна назвати інтенсивним, якщо його метою є підготовка студента по якійсь невеликій темі, наприклад, проведення бізнес-презентації та спілкування на цю тему. Значний внесок у розвиток інтенсивного методу навчання було внесено І. А. Зімней, О. Н. Леонтьєвим, Р. Ю. Мартиною, І. П. Підласим, І. В. Рахмановим [4–9].

Психологічні та лінгвістичні засади для створення методики інтенсивної комунікації були розроблені О. О. Бодалєвим, В. М. Ляудіс, Л. О. Петровською, О. О. Вербицьким, В. Т. Кудрявцевим, О. М. Матюшкіним, К. Коффкою, Н. Чомскі, Л. Блумфілдом, Е. Торндайк [10–19].

Предметом дослідження є інтенсивне навчання іноземним мовам. Об'єктом вивчення слугують дистанційні курси навчання кількох вишів м. Одеси та британські підручники англійської мови (Cambridge, Oxford, видавництва Longman, Pearson).

Мета дослідження — вивчення різних сторін інтенсивного методу навчання іноземній мові з точки зору методики та аспектів мови.

Виклад основного матеріалу. Корінні зрушення у підході до навчання іноземній мові пов'язані з виникненням соціальної потреби у практичному, часом утилітарному, володінні нею. Першочерговим завданням для фахівців усіх напрямів діяльності (звичайно, за винятком саме філологів) стало формування мовленнєвих дій, мовленнєвих вмінь, мовленнєвої поведінки, а не вивчення системи мови. Поява методів викладання, що орієнтовані на

досягнення практичних результатів, було детерміновано новими психологічними і лінгвістичними теоріями (К. Коффка, Н. Чомскі, Л. Блумфілд, Е. Торндайк) [16–19]. Однак поряд з виникненням нових методів граматики-перекладний метод, який часто називають “традиційним”, продовжував домінувати у наших вищих навчальних закладах. Його “кроки” можна знайти й сьогодні у програмах з викладання нерідним мовам та в підручниках, що видаються, хоча вочевидь вже доведено, що навіть багаторічне навчання у межах цього методу не формує комунікативної компетентності.

Завдання навчити студентів швидко оволодіти вміннями та навичками для отримання достатньої комунікативної компетентності намагалися вирішити представники суто аудіолінгвального та аудіовізуального інтенсивних методів навчання. Проте психологами, лінгвістами і викладачами іноземних мов були виявлені недоліки цих методів. Вони зводяться до наступного: для аудіолінгвального напряму характерне надмірне захоплення суто механічними вправами; мала кількість мовленнєвих вправ; недооцінка ролі рідної мови й індивідуальних особливостей тих, хто навчається; невинуватий розрив у навчанні усного і письмового володіння іноземною мовою. Для прибічників аудіовізуального методу притаманне виключення рідної мови, семантизація мовленнєвого матеріалу тільки за допомогою зорового уявлення, відрив навчання усного мовлення від навчання читання і письму. Не дивлячись на це, такі принципові положення обох

напрямів, як пріоритет усного мовлення та відбір базисних моделей та мовленнєвих зразків, а також принципи ситуативності й глобальності навчання в аудіовізуальному методі, безсумнівно, позитивно вплинули на подальший розвиток методики викладання іноземних мов.

Визначальним в інтенсивному методі стає не заучування лексики і граматичних правил, а реалізація мовних потреб тих, хто навчається, здійснення ними власних комунікативних намірів. При такому підході особливої гостроти набувають проблеми мотивації навчання. Мотивація — це те, що виділяється сьогодні методистами і лінгвістами всього світу як необхідна передумова й умова успішного оволодіння мовою.

Ряд напрямів сучасної психологічної та педагогічної теорії визначає процес навчання як взаємно опосередковану активність викладача і того, хто навчається. Соціальною проблемою сучасної педагогічної психології стає проблема діалогу у навчанні чи проблема педагогічного спілкування (О. О. Бодалев, В. М. Ляудіс, Л. О. Петровська та ін.) [10–12]. Зростає інтерес до групових та колективних форм пізнавальної діяльності. Визначилась також тенденція переходу від інформативних до так званих активних форм і методів навчання з включенням елементів проблемності, дослідницького пошуку, на відміну від жорстких засобів управління навчально-виховним процесом, на користь розвиваючих, активізуючих, інтенсивних та ін. (О. О. Вербицький, О. О. Леонтьєв, О. М. Матюшкін, В. Т. Кудрявцев та ін.) [5; 13–15].

З метою інтенсивного вивчення іноземної мови студенти повинні оволодіти певними комунікативними стратегіями. Стратегії поділяються на групи та мають певні правила. Перше правило базується на дотриманні загальних вимог на організаційно-комунікативному рівні та передбачає знання структури процесу спілкування та допустимої тематики. Друге правило передбачає знання стратегій, які дають змогу вживати різні мовні засоби (у тому числі формули спілкування) та відповідають поставленим комунікативним завданням. Кожна з комунікативних стратегій має відповідне лінгвістичне оформлення, яке викладач іноземної мови повинен практично закріплювати на заняттях.

Якість освіти визначається станом та результативністю процесу викладання, його відповідністю вимогам та очікуванням суспільства. Воно обов'язково включає соціальну складову, яка передбачає інтелектуальний розвиток того, хто навчається, та його мотивацію до постійного самостійного вдосконалення. Значну роль у підвищенні якості освіти у вищих навчальних закладах відіграє використання комп'ютерних технологій [6, с. 8]. Інтенсивне використання інтерактивних методів навчання вже показали свій позитивний вплив на спрямованість цілей та змісту вищої освіти у сфері вивчення іноземних мов. Використання мультимедійних технологій дає можливість викладачам позбутися традиційних рутинних методів діяльності, креативно пояснювати навчальний матеріал та відпрацьовувати вміння та навички. Методично правильне використання

інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу змінити сам процес навчання, перенести акцент з простого заучування на пізнання у процесі реалізації власних вмінь та навичок [6, с. 9].

Можливо створення віртуального мультимедійного середовища навчання інтенсивній іншомовній комунікації за допомогою наступних засобів:

- віртуальна медіатека з мультимедійними курсами навчання;
- віртуальна фонотека з аутентичними аудіоматеріалами на іноземній мові;
- віртуальна відеотека на іноземній мові;
- віртуальна довідкова система, що може включати багатомовні словники, лексико-граматичні довідники, мультимедійні енциклопедії;
- віртуальна бібліотека електронних посібників, методичних розробок та ін.;
- мережа супутникового та локального телебачення.

Велику роль у інтенсифікації навчання іноземній мові грає презентація. Поняття “презентація” стало об'єктом наукового дослідження у сфері педагогіки відносно недавно. У соціальних науках це поняття вже давно відомо, їм користуються у такий спосіб надання інформації, який не тільки дає нові знання, а й ставить на меті викликати довіру до них, втілювати у власні переконання та впливати на наступну поведінку індивіда. Відомо, що презентація ставить на меті введення певної інформації [20, с. 20–21].

Інформація обов'язково повинна нести певний смисл. Як відомо, смисл оформлюється у свідомості людини

у вигляді слів, образів та відчуттів. Людина здатна створювати новий смисл за допомогою семантики, тому Р. Ю. Мартинова пропонує називати смислову інформацію семантичною. Як вказує фахівець, під час передачі семантичної інформації повинно існувати так зване “узгодження” між джерелом та приймачем сигналів смислового змісту у вигляді слів, фраз, граматичних та фразеологічних зворотів, які загально зрозумілі, у достатньому для усіх сторін якості та обсязі [6, с. 12–13]. Це означає, що передача та прийом інформації можливі тільки за умов її лінгвістичної доступності. Інформація у різних обставинах (професійних, побутових, різних видах спілкування) доступна по-різному.

Згідно досліджень науковців, в основі процесу засвоєння знань лежить повторення певного обсягу нової інформації. Саме повторення при правильній організації веде до більш поглибленого засвоєння матеріалу. Чим робота стосовно повторення активніша та осмислена, тим міцніше засвоюється матеріал. Таким чином, багаторазове повторення навчального матеріалу перетворює поверхневі знання у міцні. Але набуття міцних знань ще не достатнє для утворення практичних знань та навичок. “Подлинное усвоение — это и овладение и умение оперировать изученным материалом в соответствии с различными задачами, которые смогут встать при использовании приобретенных знаний в теоретических и практических целях” [20, с. 507].

Засвоєння презентаційного іншомовного матеріалу відбувається на основі системно-комунікативно-

го методу та проходить у три етапи. На першому етапі окремі лексичний або граматичний матеріал повторюється у різних режимах в усній та письмовій формах доти, поки у студентів встановляться відповідні знання. Фахівці наводять розрахунки середньої необхідної кількості повторень. Показником засвоєння окремих мовних одиниць є здатність студента відтворити матеріал у тому вигляді, в якому його презентували на рідній мові при його сприйнятті на іноземній (рецептивні знання) та на іноземній мові при його сприйнятті на рідній (репродуктивні знання). Якщо наступний етап активізації матеріалу не почнеться через кілька годин, почнеться його забуття [6, с. 40]. Через дві доби первинний матеріал зберігається лише на чверть [20, с. 283].

На другому етапі той самий матеріал презентується у вигляді словосполучень та окремих речень для його багаторазового повторення у різних режимах, у різному мовному оточенні, у різних формах. Показником сформованості навичок є здатність кожного студента вимовити лексеми або граматичні структури у комбінації з тими, що вивчалися раніше, на рівні словосполучень та речень у темпі звичайної мови та без помилок на рідній та іноземній мові (рецептивні та репродуктивні навички). Однак швидка та безпомилкова репродукція словосполучень та речень у межах вивченого іншомовного матеріалу ще тільки слугує міцною базою для розвитку мовленнєвої діяльності [7, с. 53]. На третьому етапі розвиваються вміння використовувати іншомовний матеріал, що вивчається,

комплексно в усіх видах мовленнєвої діяльності. Таким чином, на цьому етапі іншомовний матеріал використовується не в заучених текстах, а у вільному смисловому викладі [20, с. 507].

У більшості провідних англійських шкіл світу, у тому числі Оксфордській, Кембриджській та Лондонській, використовується комунікативний підхід. Такий підхід має на меті інтегрований розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (читання, письмо, аудіювання, мовлення) для досягнення комунікативних цілей, іншими словами, оволодіння засобами спілкування, спрямоване на практичне застосування їх у процесі спілкування. З власного досвіду можна сказати, що у методиці таких шкіл, хоча вони працюють по всьому світу та видають загально розповсюджені підручники, також є недоліки. У них часто комунікативність підміняється наданням інформації, тобто фактичним матеріалом. Наприклад, яке з наукових досягнень ви б узяли у давні часи; розкажіть про відомого актора/спортсмена; які б видатні місця у Великій Британії ви б порадили відвідати (розповідь на 3–5 хвилин), або: назвіть вимоги до працівників вашої майбутньої фірми; сформулюйте девіз майбутнього підприємства (протягом кількох хвилин). Це орієнтація, по-перше, на пам'ять, а, по-друге, на вміння красномовно подати вивчений матеріал, але це не спілкування. Це завчений монолог, дуже часто складений учителем, який ніяк не відноситься до думок чи поглядів того, хто навчається, а результат репетирування певних тем. Дуже часто

такі теми навіть викликають моє роздратування, наприклад, що ви будете робити в останній день світу? тощо.

Основними прийомами інтенсивного навчання іноземній мові є рольові/ділові ігри, ситуаційні завдання, які є засобами спілкування (фонетичним, лексичним, граматичним). Особливу увагу методисти приділяють рольовим іграм. “Рольова гра — це умовне відтворення її учасниками справжньої практичної діяльності людей, створення умов реального спілкування” [7, с. 52]. Рольова/ділова гра мотивує розумову діяльність, навчає формулювати мету та кінцевий результат діяльності, що корисно для професійної діяльності взагалі. Тут дуже важливим є принцип інтерактивності, оскільки в умовах групової взаємодії відбувається створення спільного мовного фонду в межах певної сфери спілкування, тому підвищується не тільки мотивація, а й успішність оволодіння інформацією та закріплення мовних навичок.

Вже давно обмежене використання рідної мови під час навчання іноземній, що визнано корисним. Але багато викладачів відзначають, що вивчити іноземну мову чи навчити цій мові інших без використання рідної мови неможливо, оскільки не всі лексичні одиниці можна зобразити на малюнках; при поясненні значення слів іноземною мовою можуть виникати нові незнайомі слова, а при викладанні іноземної мови у неможливому вищому навчальному закладі від студентів вимагається чітке знання термінів як іноземною мовою, так і рідною. Більшість цих термінів вони на перших курсах ще не знають. Також корисним є використання

рідної мови під час вивчення граматики, оскільки тільки вивчення кліше речень, наприклад, у різних іншомовних граматичних часах не гарантує розуміння особливостей граматичних часів іноземної порівняно з рідною мовою (граматичні часи української та російської мов дуже відрізняються від часів германських та романських мов), не говорячи про модальні дієслова, безособові форми дієслова, конструкції з ними, прикметник тощо.

Говорячи про інтенсивну комунікативну спрямованість навчання, не треба забувати прості граматичні та лексичні тренувальні вправи, переклад окремих фраз чи речень, оскільки такі завдання допомагають автоматизувати використання певних шаблонів, конструкцій. Треба також відпрацьовувати окремі речення, ситуації, уривки інформації (заучування зразків діалогів та монологічних висловлювань) тощо. Як відомо, відпрацьовувати та повторювати вже вивчений матеріал після його засвоєння дуже зручно за допомогою різноманітних вправ та міні-тестів.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу, надмірність інформації та різного роду переважання, прискорення ритму життя у суспільстві, гострий дефіцит часу — така специфіка останніх десятиліть. При цьому потреба у вивченні іноземних мов неймовірно зростає. Зараз неможливо уявити практичне оволодіння іноземною мовою без використання інтенсивного методу навчання. Інтенсивне навчання осмислюється багатьма спеціалістами як оптимальний засіб реалізації тен-

денції науково-технічного прогресу. Відображуючи основні соціальні вимоги, воно пропонує реалістичний і послідовний шлях до оволодіння іншомовним спілкуванням. Результат навчання — комунікативна компетентність студентів, здатність активно і творчо брати участь у спілкуванні іноземною мовою [6].

Особливого значення та поширеності у світі вже набув метод дистанційного навчання, який також можна віднести до інтенсивного. Цей інноваційний напрям зумовлений високим рівнем розвитку сучасних інформаційних технологій. Водночас, говорячи про інтенсивну комунікативну спрямованість навчання, не треба забувати прості граматичні та лексичні тренувальні вправи, переклад окремих фраз чи речень, оскільки такі завдання допомагають автоматизувати використання певних шаблонів, конструкцій.

Наукове обґрунтування інноваційних методів виходить далеко за методичні межі, широко послуговуючись дослідженнями психології, а саме різних її галузей. Особливе місце займає вирішення соціально-психологічних проблем: оволодіння навичками іншомовного спілкування, дослідження впливу групових процесів на успішність навчання, розвиток особистості у колективній учбовій взаємодії. Усі ці проблеми, а також роль викладача як особистості, розуміння самими студентами необхідності володіння іноземними мовами потребують подальшого вивчення та впровадження нових методів навчання як з боку педагогів-теоретиків, так і з боку викладачів-практиків, а також психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Иванова О. В., Черник Н. Н.* Коммуникативные стратегии и их роль в подготовке специалистов в неязыковом вузе / О. В. Иванова, Н. Н. Черник // Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам: Материалы IV Междунар. науч. конф., посвящ. 89-летию образования Белорус. гос. ун-та, Минск, 29 окт. 2010 г. / редкол.: В. Г. Шадурский [и др.]. — Минск: Изд. центр БГУ, 2010. — С. 15–16.
2. *Lozanov G. K.* Suggestopaedia – Desuggestive Teaching Communicative Method on the Level of the Hidden reserves of the Human Mind / G. K. Lozanov. — Vienna: International Centre for Desuggestology, 2005. — 140 p. — Access mode: [www2.vobs.at/ludescher/pdf files/SUGGESTOPAEDIA – book.pdf](http://www2.vobs.at/ludescher/pdf_files/SUGGESTOPAEDIA-book.pdf)
3. *Китайгородская Г. А.* Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. — Москва: Наука, 1986. — 183 с.
4. *Зимняя И. А.* Психология обучения не родному языку / И. А. Зимняя. — Москва: Высш. шк., 1989. — 219 с.
5. *Леонтьев А. А.* Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. — Москва: Наука, 1999. — 214 с.
6. *Мартынова Р. Ю.* Методологические основы презентации как вида речевой деятельности / Р. Ю. Мартынова. — Одесса: Изд-во ООО “Лерадрук”, 2012. — 99 с.
7. *Мартынова Р. Ю.* Пути преодоления противоречий в процессе формирования навыков и умений при обучении иностранным языкам / Р. Ю. Мартынова // Наук. вісн. ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. — Вип. 5–6. — Одеса, 2000. — С. 50–56.
8. *Подласый И. П.* Педагогика: Новый курс: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / И. П. Подласый. — в 2 кн. — Москва: Педагог. науки, 2002. — Кн. 1. — 576 с.
9. *Рахманов И. В.* Сознательно-сопоставительный метод / И. В. Рахманов // Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX–XX вв. — Москва: Наука, 1972. — 317 с.
10. *Бодалев А. А.* Личность и общение / А. А. Бодалев // Избранные психологические труды. — 2-е изд. — Москва: Междунар. пед. акад., 2012. — 328 с.
11. *Ляудис В. М.* Методика преподавания психологии [Электронный ресурс] / В. М. Ляудис. — 5-е изд. — Санкт-Петербург: Питер, 2008. — 192 с. — Режим доступа: knigalit.ru/avtori/lyaudis-valentina/
12. *Петровская Л. А.* Социально-психологический тренинг: Воздействие как интенсивное общение [Электронный ресурс] / Л. А. Петровская. — 4-е изд. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2002. — 440 с. — Режим доступа: www.koob.ru/retrovskaya/
13. *Вербицкий А. А., Ларионова О. Г.* Личностный и компетентностный подходы в образовании. Проблемы интеграции [Электронный ресурс] / А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионова. — 2009. — Режим доступа: www.nashol.com/knigi-po-pedagogike/#po_avtoram_96
14. *Кудрявцев В. Т.* Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия развития [Электронный ресурс] / В. Т. Кудрявцев. — 1997–2000. — Режим доступа: dic.academic.ru/dic/rsf/guwiki/992344
15. *Матюшкин А. М.* Проблемные ситуации в мышлении и обучении [Электронный ресурс] /

- А. М. Матюшкин. — 2007. — Режим доступа: www.koob.ru/matyushkin/
16. Коффка К. Психология ощущений и восприятия [Электронный ресурс] / К. Коффка. — 2-е изд. — Режим доступа: <https://www.livelib.ru/author/545869/top-k-koffka>
 17. Chomsky N. Rules and Representations. Reprint / N. Chomsky. — New York: Columbia University Press, 2005. — Access mode: <https://linguistics.mit.edu/user/Chomsky/>
 18. Bloomfield H. Language / L. Bloomfield. — New York: Henry Holt. — Access mode: <https://books.google.com.ua/books?isbn...>
 19. Thorndike E. L. Human Learning / E. L. Thorndike. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015010306069...>
 20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — Санкт-Петербург: Питер, 2009. — 713 с.